
ԵՐԿՎՈՐՅԱԿՆԵՐԻ ԱՌԱՍՊԵԼԻ ԵԼԱԿԵՏԱՅԻՆ ԱՐԺԵՔԸ ՀԱՅ ՎԻՊԱԿԱՆ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՀՈՐԻՆՎԱԾՔՈՒՄ

ԼՈՒՍԻՆԵ ՂՈՒՋՅԱՆ

Երկվորյակների առասպելները՝ իբրև հնագույն մշակույթի դրսևորում, հայ ժողովրդի դարավոր վիպական հարուստ բանահյուսության մեջ թողել են իրենց մնայուն հետքերը՝ մի կողմից հանդես գալով տարբեր ժամանակների գրական հուշարձաններում և դառնալով կառուցվածքային կայուն ավանդույթ, մյուս կողմից ի հայտ բերելով այդ առասպելների ընդհանուր կապերն ու հարաբերությունները, որոնց շնորհիվ նաև մեր վեպերը ձևով են բերում միջազգային նշանակություն:

Հայ բազմադարյան վիպական ավանդության բոլոր նշանավոր հուշարձաններում՝ («Վիպասանք», «Պարսից պատերազմ», «Տարոնի պատերազմ», «Մասնաժոռեր» առկա է Երկվորյակների առասպելը: Բացառությամբ անդրանիկ՝ «Վիպասանք» վեպի, մնացած երեքը սկսվում են հիշյալ առասպելով:

Հայոց երկվորյակային գրույցների մեծ մասում, իրենց միջազգային գույքորդների նման, երկվորյակ եղբայրները Հայաստան են գալիս օտար երկրներից, բնակվում են Հայաստանում և դառնում վիպական ակտիվ հերոսներ: Այդպիսիք են Մամիկ և Կոնակ (Բդդոխ), Դեմետր և Գիսանե, Մանասար և Բադդասար եղբայրները: Բոլոր եկվոր եղբայրները դառնում են նշանավոր տոհմերի ներկայացուցիչներ, մշակութային անվանի գործիչներ, հիմնում իշխանական տներ, քաղաքներ, ծավալում շինարարական ակտիվ գործունեություն:

Երկվորյակների ընդհանուր միջազգային առասպելներում առկա է հակասություն եղբայրների միջև, որը հայոց վիպական որոշ գրույցներում թեև բացակայում է (Երվանդ-Երվազ, Դեմետր-Գիսանե), սակայն առկա գրեթե բոլոր հիշյալ գրույցներում դրսևորվում է հակասությունը իրենց իսկ ծնողների, հովանավորների կամ արքաների միջև, որն էլ դառնում է եղբայրների՝ սեփական երկրից փախուստի պատճառ: Երկվորյակների միջև գոյություն ունի նաև կերպարների հակադրություն. մեկն ավելի հզոր է, խելոք, քան մյուսը (Մանասար-Բադդասար), մեկն աշխարհական է, մյուսը՝ հոգևորական (Երվանդ-Երվազ):

Եվ վերջապես, վիպական բոլոր նախնիներն ունեն արքայական կամ իշխանական ծագում:

Այսպես՝ Երկվորյակների առասպելն իր տարբեր շերտերով դառնում է հայ վիպական ավանդության բոլոր էական դրսևորումների նախասկիզբ, և դրանով իսկ դրանք հանդես են գալիս որպես հայ հին վիպական հուշարձանների ելակետային սյուժեներ, այսինքն՝ մեր բոլոր հին վեպերում երկվորյակային գրույցները դառնում են սկզբնամաս՝ տարբեր վիպական հուշարձանների համար:

Մեր հին վեպում՝ «Վիպասանքում» և համեմատաբար նոր՝ «Սասնա ծռեր» էպոսում երկվորյակներն ունեն բացահայտ առասպելաբանական ծագում, իսկ մյուս երկու ավանդական վեպերում՝ «Պարսից պատերազմում» և «Տարոնի պատերազմում» Երկվորյակների առասպելները դրսևորվում են պատմական գրույցների մակարդակով:

Սկսենք պատմականորեն վկայված ամենահին պատումից՝ Երվանդի և Երվազի առասպելից՝ վաղ միջնադարից ավանդված «Վիպասանք» առասպելաբանական էպոսում և տանք գրույցի բնույթն ու պատմականացումը հայոց պետականության սկզբնավորման և հետագա զարգացման դրսևորումների գործընթացում: Հիշյալ պատումում Երկվորյակների առասպելը մեր կողմից դիտվում է իբրև հայոց առաջին արքայատոհմի՝ Երվանդունիների ծագման առասպելաբանական հիմնավորում և նախնիների ակտիվ գործողությունների ժամանակաշրջանում կերտված վիպական անդրադարձ, որը նախորդել է հայ վիպական ավանդության մեջ հետագայում ծավալված վիպապատմական անցումարձերին:

Երվանդի և Երվազի առասպելը դիտվել է նաև իբրև հայոց առաջին պետական կազմավորման ստեղծման առասպելական պատմություն, որի տիպաբանական դրսևորումները հետագայում ի հայտ են գալիս հայոց պետականության զարգացման վերաբերյալ վիպական այն ավանդությունների մեջ, ինչպիսիք են Մամիկոնյանների՝ Հայաստանում հաստատվելու և սպարապետության ստանձնման պատմությունը «Պարսից պատերազմում» և Դեմետր-Գիսանե եղբայրների մասին գրույցները՝ ավանդված «Տարոնի պատերազմ» վեպում, որոնց վերջնական ձևավորումը գտնում ենք առավել ուշ գրառված «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում:

«Վիպասանք» առասպելաբանական վեպն ավանդվել է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության»¹ և բաղկացած է երկու վիպաշարից՝ Տիգրանի և Արտաշեսի վեպերից:

Տիգրանի վեպը, ըստ Խորենացու, վերաբերում է Կյուրոսի ժամանակակից Տիգրան Երվանդյանին: Սակայն, Մ. Աբեղյանի դիտարկմամբ, Տիգրանի վեպը հիմնականում վերաբերում է Տիգրան Մեծին (մ.թ.ա. I դար)²: Այդ, իհարկե, այդպես է: Բայց եթե հաշվի առնենք, որ Մ. Խորենացին իր տվյալները քաղել է հայ հին վիպական ավանդությունից, կարելի է ենթադրել, որ վիպասանների հաղորդման մեջ Տիգրանի վեպը սկիզբ է առնում մ.թ.ա. VI դարի հայ թագավոր Տիգրանից³:

Ուրեմն, ըստ Խորենացու, Տիգրանը Երվանդյան է, որ նշանակում է Երվանդի հաջորդ սերունդ: Բացի այդ, պատմահոր հաղորդած հայոց թագավորների ցանկում Տիգրանը դրված է Երվանդ Սակավակյացից հետո: Եվ ընդհանրապես տոհմի ծագման ավանդությունը միշտ էլ դրվում է տվյալ տոհմի պատմության սկզբում և, անկախ Մ. Խորենացու «Պատմության» մեջ դրված Երվանդի և Տիգրանի վեպերի ետևառաջությունից, սկիզբը պետք է համարել Երվանդի վեպը:

¹ Մ ո վ ս է ս Խ ո թ ե ն ա ց ի. Պատմություն Հայոց (այսուհետև՝ Մ ո վ ս է ս Խ ո թ ե ն ա ց ի), քննական բնագիրը և ներածությունը Մ. Աբեղյանի և Մ. Յարութիւնեանի, Երևան, Գիրք Ա, իգ, 1991:

² Մ. Աբեղյան. Երկեր, հ. Ա, Երևան, 1966, էջ 96:

³ Այս նույն Տիգրանի մասին տե՛ս Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. I, Երևան, 1971, էջ 435-443:

«Վիպասանքում» Երվանդի և նրա երկվորյակ եղբոր՝ Երվազի առասպելն ու Երվանդի ճյուղը մտել է Արտաշեսի վեպի մեջ և, ըստ պատմության, վերագրվել է Երվանդ Վերջինին⁴: Մինչդեռ Երվանդի ծնունդն աստվածային է, պատշաճում է Տիգրանի հոր (կամ նախնու) ծննդին: Երվանդն օժտված է ամպրոպային հատկանիշներով և հավանաբար վերափոխված է Տիգրանի նախնուն: Հետևաբար Երվանդի ճյուղը պետք է դիտել իբրև Տիգրան Երվանդյանի ճյուղի սկզբնամաս, քանի որ հայ վիպական ավանդության մեջ բոլոր նշանավոր հուշարձանները, ինչպես արդեն նշվեց, սկսվում են երկվորյակային գրույցներով, այսինքն՝ դրանք ունեն ելակետային դիրք վիպական սյուժեի հետագա ծավալման համար:

Հայոց հնագույն վեպում՝ «Վիպասանքում» պահպանվել է Երվանդ ու Երվազ երկվորյակ եղբայրների հրաշալի ծննդի պատմությունը: Նշենք, որ Երվանդի ու Երվազի գրույցը թեպետ ունի պատմական ավանդության մակարդակ, այդուհանդերձ, «Վիպասանքում» երկվորյակների մասին պատմող սյուժեն ունի բացահայտ առասպելաբանական բնույթ:

Մովսես Խորենացին հաղորդում է, որ Արշակունյաց ազգից մի կին՝ խոշորանձն, պարարտ ու վավաշոտ, որին ոչ ոք չէր համարձակվում կնության առնել, «ծնանի երկու մանկունս յանկարգ խառնակութենէ, որպէս Պասիփայէ զՄինտավրոս: Եւ ի զարգանալ մանկանցն՝ կոչեն անուանս Երուանդ և Երուազ»⁵:

Երվանդի և Երվազի առասպելում դրսևորված են երկվորյակների գրույցներին խիստ բնորոշ մոտիվներ, որպիսիք են Երվանդի՝ իբրև տոհմային և մշակութային նախնու հետևյալ գործառույթները. Երվանդաշատ մայրաքաղաքի, Երվանդավան, Երվանդակերտ բնակավայրերի, Բագավան պաշտամունքային կենտրոնի, Օննորց անտառի հիմնադիր:

Երվանդը, հասակ առնելով, դառնում է մի խիզախ ու հաղթանդամ մարդ, որը ծառայության է անցնում Սանատրուկ թագավորի մոտ: Սանատրուկի մահից հետո բոլոր նախարարները միաբանվում են և Երվանդին կարգում թագավոր: Մակայն Երվանդը թագավոր դառնալուց հետո կոտորում է Սանատրուկի զավակներին: Փրկվում է միայն մեկը՝ Արտաշես անունով, որին իր ստնտուն՝ Սմբատ Բագրատունին, փախցնում է Պարսկաստան: Արտաշեսի փախուստը շատ է անհանգստացնում Երվանդին: Նա ոչ մի կերպ չի կարողանում ո՛չ Սմբատին համոզել, որ իր կողմն անցնի, ո՛չ էլ Պարսից թագավորին, որ իրեն հանձնի Արտաշեսին: Երվանդը, մերժում ստանալով, մարդիկ է ուղարկում Բայբերդ, կոտորել տալիս ամբողջ պահապաններին, գերում Սմբատի երկու դուստրերին՝ Սմբատանույշին և Սմբատուհուն, տանում փակում է Անի ամրոցում:

Երվանդի թագավորության ժամանակ արքունիքը գրկվում է խմելու ջրից: Նա արքունիքն Արմավիրից տեղափոխում է բարենպաստ վայր և այն ապահովում խմելու ջրով: Այնուհետև կառուցում է միջնաբերդը և ամրացնում այն բարձր պարիսպներով: Այդ նոր քաղաքը նա կոչում է իր անունով՝ Երվանդաշատ: Երվանդն իր ապահովության համար կոռուտներ հեռացնում է մայրաքաղաքից և դեպի հյու-

⁴ Տե՛ս Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. I, էջ 514:

⁵ Մ ո վ ու է ու Խ ո ռ է ն ա ց ի, Գիրք Բ, լէ:

սիս՝ Ախուրյան գետի ափին, կառուցում է մի փոքրիկ քաղաք, կոչում Բագարան: Արմավիրից այնտեղ է տեղափոխում բոլոր կուռքերը, մեհյաններ կառուցում և իր եղբորը՝ Երվազին կարգում քրմապետ: Գետի հյուսիսային կողմում տնկում է մի մեծ անտառ, պարսպապատում, դարձնում որսարգելարան ու անվանում Ծննդոց անտառ: Կառուցում է գեղեցիկ ու չքնաղ հորինվածքով մի դաստակերտ՝ Երվանդակերտը:

Տարիներ անց Պարսից թագավորը, ի հատուցում Սմբատի՝ հոգուտ Պարսկաստանի արած ռազմական շատ քաջագործությունների, նրան է հանձնում Ատրպատականի, Ասորեստանի գորքերի մի մասը և հանձնարարում, որ Արտաշեսին տանեն և իր հայրենական գահին հաստատեն: Լուրն առնելով՝ Երվանդը Ուտիքում իր նախարարներից շատերին կողմնապահներ է նշանակում, իսկ ինքը վերադառնում է քաղաք և իրեն ենթակա տարբեր տիրույթներից (Հայոց, Վրաց, Կեսարիա և Միջագետք) մեծ գորք հավաքում:

Ճակատամարտի ժամանակ Երվանդի գորքի մի մասը կոտորվում է, իսկ մյուսը՝ փախուստի դիմում: Պատերազմի դաշտից փախչում է նաև Երվանդը:

Սմբատն իր փոքրաթիվ վաշտով հասնում է Երվանդաշատի դարպասների մոտ, քաղաքի դուռը պահում՝ սպասելով Արտաշեսի գալուն: Երվանդի գորքը, չկարողանալով դիմադրել, անձնատուր է լինում: Սմբատի զինվորներից մեկը, ներս մտնելով ամրոց, սպանում է Երվանդին: Բայց Արտաշեսը, հիշելով, որ Երվանդի մեջ Արշակունյաց տոհմի արյան խառնուրդ կա, հրամայում է թաղել նրան և վրան մահարձան կանգնեցնել: Այնուհետև Սմբատի գորքը շարժվում է Բագավան: Սմբատն այստեղ բռնում է Երվազին, հրամայում է նրա վզից երկանաքար կապել և նետել գետի հորձանուտը:

Այսպես՝ Երվանդը վեպում մի կողմից հանդես է գալիս իբրև պատմական անձ, որի անվան մեջ ամփոփված են պատմական հիշողություններ նախքան մ.թ.ա. II դարը, մյուս կողմից՝ իբրև առասպելական էակ:

Ըստ Ս. Հարությունյանի՝ Երվանդ անունը հայերեն հնչյունական արտացոլումն է հնդեվրոպական Perua-Perwa-Peru(n)t ամպրոպային դիցանվան, և նրա աստվածային հիշատակը պահպանված է Բագրևանդ (bag-»աստված»+(a)rvand=Երվանդ) պաշտամունքային տեղանվան մեջ, իբրև իրաներեն «աստուած Երվանդ» անունների կապակցություն:

Երվանդը եղել է հին հայոց ցլածին ամպրոպային աստծո անուններից մեկը, որ արտահայտություն է գտել Տիգրանի «Երվանդյան» մակդրի մեջ, որը ոչ միայն Տիգրանի սերունն է ցույց տալիս, այլև նրա ամպրոպային գործառույթը, իբրև վիշապ Աժդահակին հաղթող⁶:

Անգամ հայոց նշանավոր թագավոր Արտաշես I-ը, որն ըստ «Վիպասանքի» Երվանդի թշնամին էր, իր սահմանաքարերի արամեատառ արձանագրություններում հիշատակվում է իբրև Արտաշես Երվանդական⁷: Սա արդեն ցույց է տալիս

⁶ Տե՛ս Ս. Հ ա ռ ո թ յ ո ն ւ ն յ ա ն. Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, 2000, էջ 110:

⁷ Տե՛ս Գ. Խ. Ս ա ռ գ ա յ ա ն. Հայաստանի միավորումը և հզորացումը Արտաշես Ա-ի օրոք. – Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. I, էջ 529:

պաշտամունքային այն արժեքը, որն ունեցել է Երվանդը հայոց արքայատոհմի սկզբնավորման գործընթացում:

«Վիպասանքում» Երվանդն ու Երվազը հանդես են գալիս իբրև ցլածին, հրաշածնունդ երկվորյակներ: Այսինքն՝ նրանց հայրը ցույն է, որը խորհրդանշում է ամպրոպային աստծո վաղնջական կերպարը, իսկ նրանից ծնված երկվորյակները, բնականաբար, կապվում են երկնային խոնավության՝ անձրևի, պտղավորման գաղափարի հետ:

Հաշվի առնելով երկվորյակների սերտ կապը ջրային տարերքի հետ և նաև այն, որ երկվորյակներն իրենց տունը կամ քաղաքը կառուցում են ջրի ակունքների կամ էլ ջրառատ տեղերում՝ տեսնում ենք, որ Երվանդը ևս, իբրև սրբազան երկվորյակներից մեկը, հանդես գալով քաղաքի, իշխանության և տոհմի հիմնադիր, իր արքունիքը՝ Երվանդաշատը և Բագարան քաղաքը կառուցում է Ախուրյան գետի ափին, իսկ գետի հյուսիսային ափին էլ տնկում է Ծննդոց անտառը⁸: Այն, որ երկվորյակներն ամպրոպային աստվածություններ են, հետևաբար հանդես են գալիս նաև իբրև վիշապամարտիկներ, որոնք պայքարում են երկրին սպառնացող չար ուժերի՝ վիշապների դեմ, ազատագրում են արևն ու ջուրը՝ ապահովելով պտղաբերություն և բարգավաճում: Ջրերի ազատման մոտիվը ևս դրսևորված է Երվանդի վեպում, որը երևում է նրա՝ արքունիքն Արմավիրից դեպի արևմտյան կողմում գտնվող միակտուր ապառաժ բլրի վրա տեղափոխելուց, որի մի կողմը շրջափակում էր Երասխը, իսկ դիմացից հոսում էր Ախուրյան գետը: «Երվանդը պարսպապատում է բլուրը, պարսպից ներս շատ տեղերում ժայռի քարերը կտրել տալով՝ փորվածքներ է բացում, հասցնում մինչև բլրի հատակը, հավասարեցնում գետնի մակերևույթին՝ այնպես, որ գետի ջրերն սկսում են հոսել փորվածքի մեջ և խմելու ջուր մատակարարել քաղաքին»⁹:

Երվանդի՝ արքունիքը ջրով ապահովելը, անշուշտ, պատմական իրողության վիպական արտացոլումն է: Այսինքն՝ այստեղ պատմականը վերաիմաստավորվում է առասպելաբանական մտածողությամբ, որն էլ կարող է լինել իբրև ջրի առասպելական պաշտամունքի դրսևորում:

Այսպես՝ Երվանդն իր միջազգային շատ արյունակիցների նման քաղաքն ու թագավորությունը ևս հիմնում է գետի կամ ջրերի ափերին, և իբրև ամպրոպային աստծո հնագույն կերպար՝ ազատագրում է ջուրը՝ ապահովելով պտղաբերություն և բարգավաճում: Երվանդը երկվորյակներից ավագն է և օժտված է աչքի (հա-

⁸ Առհասարակ երկվորյակները կապվում էին նաև անտառի հետ, քանի որ նրանք համարվում էին անտառային ոգու երեխաներ: Օրինակ՝ Դահուկեում (պետություն արևմտյան Աֆրիկայում), ինչպես նաև շատ ժողովուրդների մոտ, երկվորյակներին ինիցիացիայի ժամանակ տանում էին ճահիճ, կամ անտառ, որտեղ, ըստ հավատալիքի, նրանք վերադառնում կամ թափառում էին մահից հետո (Տե՛ս Мифы народов мира, т. I. М. 1980, с. 176.): Հետաքրքիր է նաև, որ «Սասնա ծռեր» էպոսի գավազցի Համբարձում-Խապո Գրիգորյանի տարբերակում (հ. Ա. Երևան, 1936, պատում ԻԳ) երկվորյակ եղբայրներից մեկը՝ Սանասարը, իր Թուր Կեծակին ձեռք է բերում անտառում՝ ծառից կախված, իսկ նույն Գավազից սերող Գրիգոր Փոխան Եղիազարյանի պատումում (հ. Ա. պատում ԻԲ) երկվորյակներն իրենց տունը կառուցում են անտառում:

⁹ Ս. Հ ա ր ու թ յ ու ն յ ա ն. Հայ հին վիպաշխարհը, Երևան, 2004, էջ 78:

յացքի) հմայական գործությամբ: Չար աչքի կամ նայվածքի հմայական գործությունն արդեն իսկ վկայում է նրա ամպրոպակայծակնային հատկանիշի մասին:

Հնդեվրոպական հավատալիքների համաձայն չար աչքն անձնավորումն է «ամպերի միջից շեղ փայլակող կայծակի», որն ամպերից փայլատակում է որպես ցասկոտ կամ զարհուրելի խեթ հայացք և վնասում ոչ միայն մարդկանց ու կենդանիներին, այլև պատահած ամեն ինչի¹⁰:

Մովսես Խորենացին նկարագրում է, թե ինչպես ամեն լուսաբաց սպասավորները որձաքարե վեմեր են պահել Երվանդի հայացքի դեմ, որոնք պայթել են նրա նայվածքի գործությունից և չեզոքացրել աչքի չար ազդեցությունը. «Բայց ասեն զԵրվանդայ՝ ըստ հմայից դժնեայ գոլ ական հայեցուածով. վասն որոյ ընդ այգանայ աչալրջացն սովորութիւն ունել սպասաւորացն արքունի՝ վէմս որձաքարեացս ունել ընդդէմ Երուանդայ, և ի հայեցուածոցն դժնութենէ ասեն պայթել որձաքար վիմացն»¹¹:

Ըստ Ալիշանի՝ «Երուանդ անունն Օձ կամ Վիշապ նշանակէ»: Ապա Վահրամ վարդապետից մեջբերում է քաջքերի և վիշապների մասին մի վկայություն, որի մեջ քաջքերն ու վիշապները գիտակցված են իբրև համարժեք չար ոգիների, որոնց կողմից բանտարկված են հունաց Ալեքսանդրը, որին կապել են Հոմոմում, հայոց Արտավազդը, որը շղթայված է Մասիսում, և Երվանդը, որին կապել են պղտոր ջրերում¹²:

Փաստորեն, Երվանդն էլ մի վիշապ է, որին, ինչպես նաև վիշապ Արտավազդին, բանտարկել են քաջքերը: Քաջքերի կողմից բանտարկված դյուցազունները «էությունք պետք է հակադիր լինեն իրենց բանտարկողներին»¹³:

Այսինքն՝ տվյալ դեպքերում դյուցազունները օժտված են լինում բնավորության երկվան հատկանիշներով: Նրանք և՛ բարի են, աշխարհաշեն, և՛ չար ու աշխարհակործան:

Երվանդի երկվան բնավորության այս գիծը երևան է եկել նաև նրա մասին պատմված պատմական գրույցներում:

Երվանդը նենգ է, կասկածամիտ, կեղծավոր: Նա կոտորում է Մանատրուկի ամբողջ տոհմը: Մմբատից մերժում ստանալով՝ գերում է նրա զույգ դուստրերին: Տվյալ դեպքում Երվանդն օժտված է վիշապի հատկանիշներով: Սակայն, իբրև հրաշածնունդ երկվորյակներից մեկը, մարմնավորում է նաև մշակութակերտ հերոսի հատկանիշներ¹⁴, բազմակողմանի հարուստ բնավորությամբ և մարդկային լավ գծերով: Նա հաղթանդամ է, սրտոտ, խոնարհ, առատաձեռն և շինարար:

Այսպես՝ հնդեվրոպական ամպրոպային աստվածությունը հայ հին ավանդության մեջ պատմականացվել, դարձել է հայոց թագավոր և անգամ Երվանդյան արքայատոհմի հիմնադիր:

¹⁰ Մ. Ա. Բ. Է. Ղ. Ե. Երկեր, հ. Է, Երևան, 1975, էջ 99:

¹¹ Մ. Ն. Վ. Ե. Ե. Երկեր, հ. Գ, Գիրք Բ, խմբ.:

¹² Ղ. Ա. Ի. Զ. Ե. Երկեր, հ. Զ, Երևան, 1895, էջ 132:

¹³ Մ. Հ. Ե. Ե. Ե. Երկեր, հ. Զ, Երևան, 1975, էջ 108:

¹⁴ Տե՛ս նաև նույն տեղում, էջ 109:

Ելնելով Երկվորյակների առասպելների ընդհանուր մոտիվների համադրումից՝ տեսնում ենք, որ Երվանդի և Երվազի առասպելում նկատելի է այդ առասպելների կառուցվածքային նույն ուրվագիծը:

Առաջինը նրանց սերումն ու ծագումն է, որը, ինչպես տեսանք, թեպետ ունի պատմական ավանդության մակարդակ (սերում են Արշակունի մորից, մեկը դառնում է հայոց թագավոր, մյուսը՝ քրմապետ), բայց և այնպես այդ մոտիվում պահպանվել է նախնական առասպելաբանական գիծը, այսինքն՝ նրանց ծագումն ունի հրաշալի բնույթ:

Երկրորդը երկվորյակների հակադիր կերպարներ լինելն է, որոնք տարբերվում են միմյանցից սեռով, բնավորությամբ կամ էլ գործությամբ: Նրանց հակադրությունն այստեղ հիմնականում ունի «սոցիալական բնույթ»¹⁵:

Երվանդը դառնում է միապետ թագավոր, իսկ Երվազը՝ քրմապետ, այսինքն՝ այստեղ գործում է աշխարհիկ և հոգևոր դասի հակադրությունը: Եվ, բացի դրանից, Երվանդն օժտված է չար աչքի հմայական գործությամբ, իսկ Երվազի մասին վկայված ոչինչ չկա:

Երկվորյակներին բնորոշ հաջորդ գիծը հակասությունն է նրանց և ծնողների միջև: Սովորաբար առասպելաբանական մակարդակի ավանդազրույցներում այս գիծը դրսևորվում է նույնությամբ (ծնող-երկվորյակ), մինչդեռ պատմական բնույթի զրույցներում հակասությունը հիմնականում ծագում է երկվորյակների և նրանց հովանավորող տերերի կամ թագավորների միջև: Երվանդը կոտորում է իրեն հովանավորող թագավորի՝ Սանատրուկի ամբողջ ցեղը, և ինքը դառնում հայոց թագավոր: Եվ այս հակասություններն առիթ են երկվորյակների՝ իրենց տանից, հայրենիքից փախչելու և հալածվելու: Ի տարբերություն մեր մյուս վիպական-պատմական և բանավոր ավանդազրույցների, որտեղ երկվորյակները փախչում են իրենց տանից, հայրենիքից, Երվանդի վեպում հայրենիքից փախչողները և օտար երկրում ապաստանողները Սանատրուկի մանուկ որդին՝ Արտաշեսն ու նրա դայակ Սմբատն են:

Երկվորյակների փախուստն ու հալածանքը երևան է գալիս այն ժամանակ, երբ Արտաշեսն ու Սմբատը պարսկական զորքով վերադառնում են հայրենիք, հալածում են Երվանդին, որն էլ փախուստի է դիմում, բայց ի վերջո բռնվում և սպանվում է իր հակառակորդներից: Նույն բախտին է արժանանում նաև Երվազը, որին նետում են գետի հորձանուտը:

Հակասությունը երկվորյակների միջև ևս Երկվորյակների միջազգային առասպելների մոտիվների տարածված գծերից մեկն է: Երվանդի ու Երվազի, ինչպես նաև Դեմետրի և Գիսանեի մասին պատմվող առասպելներում այս գիծը թեև բացակայում է, սակայն վառ արտահայտված ենք տեսնում մեր մյուս երկվորյակային զրույցներում:

Եվ, ի վերջո, Երվանդն իր միջազգային շատ զուգորդների նման դառնում է վիպականացված մշակութակերտ հերոս: Եվ քանի որ մեր հին վեպում, ինչպես Մ. Աբեղյանն է պարզել, տարբեր ժամանակների Երվանդ անունով արքաներն ու

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 345:

նրանց արարքները խառնվել ու համաձուլվել են իրար¹⁶ և հաշվի առնելով երկվորյակային առասպելների հետևյալ գիծը՝ տիեզերական կամ էթնիկական ու սոցիալական նոր կարգի՝ երկրի, քաղաքի, իշխանության, տոհմի հիմնադրումը, տվյալ դեպքում կարելի է ընդունել, որ այս վիպական Երվանդից է սերում Երվանդյանների արքայատոհմը:

Հայոց երկրորդ հին վեպը «Պարսից պատերազմն» է. այն սկսվում է խիստ պատմականացված երկվորյակային զրույցով, որը կապվում է նոր տոհմի, տվյալ դեպքում՝ Մամիկոնյան տոհմի հիմնադրման վիպական պատմության հետ: Այս զրույցն ավանդվել է երկու տարբերակով՝ Խորենացու և Մեբեոսի Անանուն հատվածներում¹⁷:

Ըստ Խորենացու՝ Մասանի որդի Արտաշիրի թագավորության վերջին տարիներին եղել է Արբոկ անունով մի Ճեն-բակուր (թագավորական տիտղոս), որն ունեցել է երկու դայակորդի՝ Բդդոխ և Մամզուն անունով, որոնք եղել են մեծ նահապարհներ:

Բդդոխը Մամզունի մասին չարախոսում է, և Ճենաց թագավորը հրամայում է Մամզունին սպանել: Մամզունն էլ մահից խուսափելու համար իր աղյուսով Ճենաստանից փախչում և ապաստանում է Պարսից Արտաշիր թագավորի մոտ: Այդ իմանալով՝ Արբոկը պատգամավորներ է ուղարկում Պարսկաստան և պահանջում Մամզունին: Արտաշիրը մերժում է պատգամավորների պահանջը, ինչի հետևանքով Ճենաց թագավորը պատրաստվում է նրա դեմ պատերազմելու: Մակայն Արտաշիրը շուտով մեռնում է, և թագավորում է որդին՝ Շապուհը: Վերջինս դարձյալ Մամզունին չի հանձնում Արբոկին, այլ իր աղյուսին իբրև արքայական ուղարկում է Հայաստան՝ իր գործակալների մոտ: Մամզունը ոչ իր կամքով Հայաստան գալով՝ հանդիպում է Տրդատին, որը վերադառնում էր Հունաստանից: Նա իր ամբողջ գերդաստանով, ընծաներով գնում է Տրդատին դիմավորելու: Վերջինս մեծ սիրով ընդունում է Մամզունին, բնակության տեղ տալիս և ապահովում ապրուստով: Եվ մինչ Հայոց թագավորը՝ Տրդատը, պատերազմում է Հայաստան ներխուժած հյուսիսական ազգերի դեմ, նրա դեմ ապստամբության են ելնում Տարոնի Ռդական ամրոցի տեր, Մլկունիների նահապարհ Սդուկ իշխանը և Միմ լեռան բնակիչները: Տրդատը ստիպված դիմում է հայոց բոլոր նահապարհներին և պատվիրում, որ ով Մլկունյաց նահապետին բռնի և իր մոտ բերի, ապա Մլկունյաց ցեղի բոլոր գյուղերը, դաստակերտները, ունեցվածքն ու իշխանությունը ընդմիջտ կհանձնի նրան:

Թագավորի այս պահանջի կատարումը հանձն է առնում Մամզունը, որն իր ամբողջ գերդաստանով ներկայանում է Սդուկին և ձևացնում, թե ապստամբել է թագավորի դեմ: Մլկունյաց նահապետը սիրով ընդունում է նրան: Մամզունն աստիճանաբար շահում է Սդուկի վստահությունը և իրավունք ստանում ազատ ելումուտ կատարել իր ամրոցում: Այնուհետև Մամզունը համոզում է Սդուկին՝ դուրս գալ ամրոցից և որսի գնալ: Որսի ժամանակ Մամզունը նետով թիկունքից

¹⁶ Մ. Ա. Բ. է. ղ. յ. ա. ն. Երկեր, հ. Ա., Երևան, 1966, էջ 119:

¹⁷ Մ. Ն. վ. ս. է. ս. Խ. Ն. ր. է. ն. ա. ց. ի. Հայոց պատմություն, Երևան, 1981, Գիրք Բ, 2Ա, Ս է Բ է Ն Ս. Պատմություն, գ. 7, Երևան, 2005, էջ 24:

հարվածում է Մղուկին և սպանում, ապա իր մարդկանց հետ հասնում է ամրոց և գրավում այն: Կոտորում է Մլկունյաց տոհմի մեծ մասին: Տրդատը կատարում է իր խոստումը և նրան է տալիս Մլկունիների կալվածքը, Ողական ամրոցը՝ իշխանությամբ հանդերձ, ու նախարար կարգում: Եվ նրանից սկիզբ է առնում Մամիկոնյանների նշանավոր սպարապետական տոհմը:

Մեբեռսի երկի շարունակության մեջ ուշագրավն այն է, որ ըստ Անանուն հեղինակի՝ ինքն այդ գրույցը լսել է Հայոց Խոսրով թագավորի պալատում ճենաստանից եկած դեսպանից, որի հավաստմամբ Մամիկի և Կոնակի պատմությունը «Ասեն, ասէ, գուսանք և ի մերում աշխարհին յերգս իւրեանց զՄամիկն և զԿոնակն, արս երկուս լեալ քաջս և գլխաւոր եղբարս հարազատս, որդիք Կառնամայ նախարարին, որ էր երկրորդ ի թագաւորութեանն ճենաստանի...»¹⁸: Այնուհետև, ըստ այդ գրույցի, եղբայրները գժտվելով ապստամբում են ճենաց թագավորի դեմ, որն իրենց համամայր եղբայրն էր, բայց հաղթվելով փախչում և ապաստանում են Պարթևաց Վաղարշակի որդի Արտավան թագավորի մոտ: Վերջինս նրանց ամբողջ տոհմով ուղարկում է իր ազգական Հայոց Վաղարշի որդի Մեծն Խոսրով թագավորի մոտ՝ Հայաստան: Եվ Մամիկն ու Կոնակը սկիզբ են դնում Մամիկոնյան սպարապետական տոհմին:

Սա նշանակում է, որ երկու եղբայրների գրույցն ունի ժողովրդական-գուսանական ծագում և եղբայրների հայրենիքում՝ ճենաստանում, երգվել է:

Մեզ հասած այս գրույցի երկու տարբերակում էլ հիշատակված չէ եղբայրների երկվորյակությունը, սակայն գրույցի կառուցվածքը, գլխավոր մոտիվներն ու վերջնական արդյունքը, աներկբայորեն վկայում են գրույցի երկվորյակային բնույթը:

Այսպես՝ տեսնում ենք, որ Մամիկն ու Կոնակը, Բղդոխն ու Մամգունը ևս հասարակ կամ սովորական ծագում չունեն: Նրանք ծագում են ճենական նշանավոր տոհմից, այսինքն՝ արքայազներ են կամ իշխաններ:

Մամիկի, Կոնակի, Մամգունի և Բղդոխի միջև առերևույթ չենք հանդիպում կերպարների հակադրության, որը հանդիպում ենք գրեթե բոլոր երկվորյակների առասպելաբանական գրույցներում¹⁹: Նրանց հակասությունը, ինչպես տեսանք նախորդ վեպում՝ «Վիպասանքում»՝ Երվանդի և Երվազի դեպքում, ևս ծագում է իրենց տերերի կամ թագավորների միջև: Իսկ երկվորյակների միջև հակասության մոտիվն այս վեպում դրսևորված է մասամբ: Խորենացու մոտ նշվում է, որ Բղդոխը թագավորի մոտ չարախոսում է Մամգունին, որն էլ առիթ է հանդիսանում հայրենիքից Մամգունի հալածման և փախուստի, մինչդեռ Մեբեռսի Անանուն հատվածի տարբերակում Մամիկի և Կոնակի միջև բացարձակ հակասություն չկա: Եվ ի վերջո, ճենաց թագավորից ապստամբած և վերջինիս կողմից հալածված Մամիկ և Կոնակ (Մամգուն) եղբայրները վերջնականապես ապաստանում են Հայաստանում, հաստատվում են Տարնում և հիմք դնում Մամիկոնյան տոհմին:

¹⁸ Մ ե բ ե ո ս. Պատմություն, էջ 24:

¹⁹ Հմմտ. Ս. Հ ա ր ո լ թ յ ո լ ն յ ա ն. Հայ առասպելաբանություն, էջ 344-345:

Այսպես՝ հայ վիպական ավանդության միջնադարյան նշանավոր հուշարձան «Պարսից պատերազմը» սկսվում է հայ անվանի իշխանական տոհմի՝ Մամիկոնյանների՝ Հայաստանում հիմնավորվելու պատմությամբ, Մամիկոնյաններ, որոնց սպարապետական տան ներկայացուցիչները հայ Արշակունի թագավորների հետ դառնում են «Պարսից պատերազմ» վեպի գլխավոր հերոսներ:

Երկվորյակների միջազգային առասպելների շատ մոտիվներ նույնանում են նաև «Տարոնի պատերազմ» ժողովրդական վեպում հանդես եկող գույզ եղբայրների՝ Դեմետրի և Գիսանեի մասին պատմվող գրույցների դրվագներին: «Տարոնի պատերազմը» մեզ է հասել երկու գրավոր աղբյուրներով՝ Մեբեոսի (VII դ.) և Հովհան Մամիկոնյանի (VIII դ.) պատմություններում: Զույգ եղբայրները դավադրություն են կազմակերպում իրենց արքայի դեմ: Դավադրությունը բացահայտվում է, թագավորը զորքով հալածում է նրանց, որոնք, փախչելով Հնդկաստանից, ապաստանում են Հայոց Վաղարշակ թագավորի մոտ: Վերջինս նրանց է տալիս «զերկիրն Տարօնոյ իշխանութեամբ»: Այստեղ նրանք կառուցում են Վիշապ քաղաքը, այնուհետև գալով Աշտիշատ՝ կանգնեցնում են այն նույն կուռքերը, որ պաշտում էին Հնդկաստանում:

Տասնհինգ տարի անց թագավորն անհայտ պատճառով սպանում է այդ եղբայրներին, բայց իշխանությունը տալիս է նրանց երեք որդիներին՝ Կուառին, Մեղտեսին և Հոռին, որոնք իրենց անուններով կառուցում են Կուառ, Մեղտի և Հոռեան ավանները: Ժամանակ անց երեք եղբայրները Քարքե լեռան վրա դաստակերտ են կառուցում, որտեղ կանգնեցնում են երկու կուռք. մեկը՝ Գիսանեի, մյուսը՝ Դեմետրի անուններով և «Ետուն նոցա ի սպասաւորութիւն զագոն իւրեանց: Եւ Գիսանէ զի գիսաւոր էր, վասն այնորիկ և պաշտուանեալք նորա գէսք ունեին»: «Այլ յոյժ զարմանալի էր տեսիլ նոցա, քանզի սնք էին և գիսաւորոք և զագրատեսակք, զի ցեղով ի Հնդկաց էին»: Քրիստոնյա դառնալուց հետո էլ, որպէսզի իրենց հին հավատը հիշեն «հնարեցան ծամ միայն թողուլ ի գլուխ մանկանցն»²⁰:

Քրիստոնեության ընդունման ու տարածման ժամանակ, ըստ նույն միջնադարյան աղբյուրի՝ «Տարոնի պատմության», Գր. Լուսավորիչը կործանում է Իննականյա տեղերում կառուցված Դեմետրի և Գիսանեի պղնձակոփ արձանները և դրանց տեղում ամփոփում է Կեսարիայից իր հետ բերած Հովհաննես Մկրտչի (Ս. Կարապետի) և Աթանագինես վկայի մասունքները, վրան կառուցում Սուրբ Կարապետի վանքը, հաստատում վանական միաբանություն:

Ս. Աբեղյանն այս պատմության մեջ տեսնում է Մամիկոնյան նախնիների՝ Մամիկ և Կոնակ եղբայրների գրույցի «մի մթնացած արձագանք հետին դարերի» և գտնում, որ «Գիսանեայ-Դեմետրի անունով պատմվել է Մամ-Կոնի գրույցը»²¹:

Ս. Հարությունյանը տիպահամեմատական հանգամանալից քննություններով պարզում է, որ Դեմետր և Գիսանե եղբայրների գրույցը, երկվորյակային լինելով, կապված է վիշապամարտի ծիսապաշտամունքային արարողությունների հետ, և եղբայրներն առասպելաբանական առումով եղել են վիշապասպան հերոսներ,

²⁰ Յ ո վ հ ա ն Ս ա մ ի կ ո ն է ա ն. Պատմութիւն Տարօնո (այսուհետև՝ Յ ո վ հ ա ն Ս ա մ ի կ ո ն է ա ն), Երևան, 1940, էջ 107-110:

²¹ Ս. Ա բ ե ղ յ ա ն. Երկեր, հ. Ա, Երևան, 1966, էջ 298-300:

իսկ պատմական առումով՝ համայնքի ծիսական առաջնորդ քրմեր, որոնք հիմնադրել են ծիսավայր (Վիշապ քաղաք), ուր, հավանաբար, կատարվել են վիշապամարտի նոր տարվա ծիսական արարողություններ, ռազմի խաղեր ու մենամարտեր, իսկ բուն սրբատեղին գտնվել է Վիշապ քաղաքի կողքին՝ Աշտիշատի բարձունքներում²²: Այսինքն՝ Դեմետրի և Գիսանեի զրույցը, ունենալով պատմական ավանդության մակարդակ, միաժամանակ հավաստում է նաև Տարոնում վիշապի հետ առնչված պաշտամունքի հիմնադրումը:

Դեմետրի և Գիսանեի թխությունը կամ սնությունը կապված է թուխ, անձրևաբեր ամպերի անձնավորման հետ և խորհրդանշում է վիշապամարտիկ ամպրոպային հերոսի կամ աստծու հատկանիշները, որոնք բնորոշ են երկվորյակներին ընդհանրապես:

Երկվորյակ աստվածություններն, օժտված լինելով ամպրոպային բարի աստծո հատկանիշներով, բերքի, բույսերի աճի և բերքատվության պահպաններ են: Բերքի պահպանման համար է ոգեկոչված Բնակնյա տեղիքի Դեմետր և Գիսանե հեթանոս զույգ կուռքերին փոխարինած քրիստոնյա զույգ սրբերից (Սբ. Կարապետ և Աթանագինես) Կարապետը, որին ժողովրդական ավանդության տվյալներով վերագրված է հացաբույսերը ոչնչացնող չար ու վնասակար կենդանու՝ մորեխի հալածմանը և նրանից փրկվելու հույսը²³: Բնակնյա տեղիքում, որտեղ կանգնեցված են եղել Դեմետրի և Գիսանեի արձանները, բխել են աղբյուրներ, որոնք ունեցել են զանազան հիվանդություններ բուժելու հատկություն և կոչվել են «բարեբուխ»: Ու թեև մեհյանների փոխարեն հետագայում խոյացել է Սուրբ Կարապետի վանքը, այնուամենայնիվ, ժողովուրդը չի դադարել հավատալ այդ ջրերի հրաշագործ գործությանը. «Այլ որ յույսով հաւանեալ և հաւատով գան ի բժշկութիւն ի դուռն եկեղեցոյն, խնդրուածովք Կարապետիս բժշկեսցես զնոսա», - ասում է Գրիգոր Լուսավորիչը²⁴:

Առասպելաբանական պատկերացումների համաձայն Բնակնյա տեղիքը գտնվել է հին Սանդարամետք անդնդոցի կամ դժոխքի դռների վրա, որն էլ դիտվել է որպես Աշխարհի կենտրոն, առանցք, որ կապել է միմյանց երկիրը, երկինքն ու ստորերկրայքը: Ըստ քրիստոնյա մատենագրի՝ Բնակնյա տեղում «անչափ որջացել էր մահ», «թէ նա իսկ է դրունք դժոխոց», թէ «այստեղ է դիւացն դուռն: Եւ այնչափ են բազումք դևք ի տեղուջն Գիսանէ, որչափ զսանդարամետս անդրնդոց»: Եվ այստեղ գտնվող Դեմետրի և Գիսանեի կուռքերը որակվում են իբրև «զպատկերս սատանայի», որ կործանում է Գրիգոր Լուսավորիչը²⁵:

Ս. Հարությունյանն առավել ուշադրություն է դարձնում Սուրբ Կարապետի վանքի Գլակա վանք անվանմանը, որն իր բոլոր հին ու նոր անվանումների հա-

²² Տե՛ս Ս. Հ ա ր ո լ թ յ ո լ ն յ ա ն. Հայ առասպելաբանություն, էջ 121-167:

²³ Բ է ն ս է. Հարք (Մշո Բուլանըխ). - Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 3, Երևան, 1972, էջ 138:

²⁴ Յ ո վ հ ա ն Ս ա մ ի կ ո ն է ա ն. նշվ. աշխ., էջ 104:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 36, 99:

մադրամաբ հիշատակում է Հովհան Մամիկոնյանը. «ի վանս Գլակայ, յԻննականեան տեղիսն Գիսանէ կոռցն, ի կայանս նշխարաց սուրբ Կարապետին»²⁶:

Գլակը, ըստ Ս. Հարությունյանի, հին առասպելաբանական անուն է, որը, հավանաբար, ունեցել է Գլակ <Գղակ<Գեղակ<Գեղակ(ն) հնչյունաբանական հետադարձ անցումները, կազմված Գեղ-ն-ակ(ն) արմատներից, որ հանգում է հնդեվրոպական *uel-+*ok նախաձևերին, իսկ *uel-ը համահնդեվրոպական հակասություն է և նշանակում է «արոտավայր», «մարգագետին», ուր արածում են մեռելների հոգիները, այսինքն՝ դա մահվան թագավորության պատկերացումն է, որը հետագայում նշանակել է նաև «մահ», իսկ ok (ok i) նախաձևերին են հանգում հայերեն «ակն» «աչք» բառերը: Եվ համեմատելով բալթիկ-սլավոնական ավանդության տվյալները՝ գտնում է, որ Գլակ և Իննակնյա անուններն առասպելաբանական հասկացություններ են, որոնք գրեթե համանիշներ են և նշանակում են մահվան ստորերկրյա թագավորության ջրառատ տեղեր և դիտվում են որպես ստորերկրյա քառասյին ջրերի հետ կապված դև-վիշապների դուրս գալու տեղեր, որտեղ էլ կառուցվել են թե՛ հեթանոսական և թե՛ քրիստոնեական սրբավայրերը²⁷:

Ամպրոպային վիշապամարտիկ գույգ սրբերն իրենց պաշտամունքով փոխարինելու եկան հեթանոս գույգ աստվածություններին՝ Դեմետրին ու Գիսանեին, և

²⁶ Նույն տեղում, էջ 53:

²⁷ Մանրամասն տե՛ս Ս. Հ ա ր ո յ ո յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 129: Մշո Քարթե լեռը, որտեղ գտնվել է Գիսանեի պաշտամունքատեղին, ժողովրդական ստուգաբանության մեջ կոչվել է նաև Մշո ծամ (Մ. Ա բ ե ղ յ ա ն. Երկեր, հ. Ա, էջ 298-299): Գիսանե անունն իրանական ձև և իմաստ ունի. մեկնաբանվում է որպես «գիսավոր» (գէս – իրան. «ծամ»): Հովհան Մամիկոնյանը ևս այդ անունը կապում է «գէս» բառի հետ: Եվ հենց նույն այս վայրում հեթանոս աստվածներին՝ Դեմետրին և Գիսանեին փոխարինած երկու սրբերից Կարապետը նույնպես, ըստ Հովհան Մամիկոնյանի, գիսավոր էր «...այր մի գիսաւոր ընդ ամպ որոտացեալ» (Յ ո վ հ ա ն Մ ա մ ի կ ո ն ե ա ն. նշվ. աշխ., էջ 218): Ընդհանրապես հնդեվրոպական ավանդության մեջ ամպրոպի աստվածներն ընկալվել են որպես առատ մորուքով և մազերով օժտված էակներ, որոնց մազերի շարժումով էր պայմանավորված ամպրոպի աստծու ձայնը՝ որոտը (В. В. И в а н о в, В. Н. Т о п о р о в. Исследования в области славянских древностей. М., 1974, с. 15-16): Սուրբ Կարապետի պաշտամունքը, ինչպես ապացուցել է Մ. Աբեղյանը, առնչվում է նաև Վահագնի հետ (Մ. Ա բ ե ղ յ ա ն. Երկեր, հ. Ա, էջ 321): Այսինքն՝ այն հատկանիշները, որոնք ժողովրդի պատկերացմամբ հատուկ էին սուրբ Կարապետին, հատուկ են նաև Վահագնի կերպարին: Դա նախ և առաջ Վահագնի վիշապամարտիկ լինելու և հաղթանակ ու քաջություն պարգևող էության մասին է, որից հայոց թագավորները քաջություն էին հայցում: Քրիստոնեություն ընդունելուց հետո հայերն արդեն Սուրբ Կարապետից են խնդրում հաղթանակ ու քաջություն: «Տարոնի պատերազմ» ժողովրդական վեպի թե՛ հերոսները և թե՛ հոգևորականները պարսիկների դեմ կռվելու ժամանակ օգնության են կանչում Սուրբ Կարապետին. «Յիշեալ զմեզ, սուրբ Կարապետ եւ զմեր երախտիսն, եւ որպէս աւգնեցեր ի հեռաստանէ, աւգնեալ եւ ի մատոյս: Եւ եհաս ի թիկունս աւգնականութիւնն աստուծոյ», – դիմում է Սմբատը կռվի մեջ նեղն ընկնելիս: Կամ՝ «Ո՛վ տէր զարութեանց, զարացո, զմեր պատերազմողսն եւ արայմաթ զթշնամիսն: Ո՛վ Կարապետ Քրիստոսի, զարթի՛ր ի ձայն պաշտանէից քոց», կանչում են Վահանյանները՝ ծնկի գալով (Յ ո վ հ ա ն Մ ա մ ի կ ո ն ե ա ն, էջ 219, 239, 264, 271 և այլուր): Եվ պատերազմի ժամանակ Տարոնի հայ իշխաններին միշտ օգնության էր հասնում գիսավոր, լուսաճաճանչ մազերով, արյունոտ սրով զինված, ամպերի մեջ որոտացող Սուրբ Կարապետը: Ամպրոպային վիշապամարտիկ աստծո կամ հերոսի հատկանիշներով է օժտված նաև քրիստոնյա մյուս սուրբը՝ Աթանագինեար: Վերջինս կռվում է ջրաբզել վիշապի դեմ, ազատում վիշապին կեր մատուցած երեխային և ջրով ապահովում տեղի բնակչությանը:

դարձան նրանց գործառույթի շարունակողները քրիստոնեական նոր կրոնի ազդեցության տակ: Զույգ եղբայրները՝ իբրև երկվորյակներ, հանդես են գալիս որպես նոր քաղաքի ու պաշտամունքի հիմնադիրներ, վիշապամարտիկներ, որոնց պաշտամունքը կապված է լեռնային բարձունքների և Աշխարհի կենտրոնի ու ստորերկրայքի դռների հետ:

Այս գրույցում ևս երկվորյակները ոչ թե հասարակ մարդիկ են, այլ իշխանագուններ: Եղբայրների միջև չենք հանդիպում կերպարների հակադրության, իսկ նրանց հակասությունը, ինչպես նախորդ երկու գրույցներում տեսանք, ևս ծագում է իրենց տերերի կամ թագավորների միջև, որն էլ ի վերջո հանգեցնում է պատժի. նրանք արտաքսվում են հայրենիքից:

Դեմետրի և Գիսանեի առասպելում բացակայում է երկվորյակների միջև եղած հակասության համընդհանուր հատկանիշը: Եվ, ի վերջո, սեփական երկրից հալածված եղբայրներն ապաստանում են Հայոց աշխարհում, դառնում Տարոնի իշխաններ, հիմնում Վիշապ քաղաքը, Աշտիշատում կուռքեր կանգնեցնում, իրենց մահից հետո սրբացվում և դառնում պաշտամունքի առարկա:

Այսպիսով՝ այս երկու եղբայրներն էլ նախորդ գրույցների երկվորյակների նման դառնում են մշակութային նոր իրողությունների հիմնադիր նախնիներ: Փաստորեն «Տարոնի պատերազմ» վեպն սկսվում է երկվորյակային գրույցով և ավարտվում երկվորյակներին փոխարինած քրիստոնյա զույգ սրբերի պատմությամբ:

Տիպահամեմատական ներքին քննության ենթարկելով «Մասնա ծոեր» հերոսավեպի առաջին վիպաճյուղի երեք տիպաբանական խմբերի՝ Մոկաց, Մշո և Մասնա պատումների տվյալները՝ տեսնում ենք, որ երեք խմբերում էլ գործում են երկվորյակների գրույցներին բնորոշ ընդհանուր մոտիվները:

Պատումների գերակշիռ մասում (Մոկաց և մասամբ Մասնա) երկվորյակ եղբայրներն ունեն հրաշալի ծնունդ, իսկ Մշո պատումներում՝ բնական ծնունդ և արքայական ծագում (Ասորեստանի թագավորի կամ Բաղդադի խալիֆայի զավակներն են): Ծնված օրվանից նրանք հակադիր են և՛ իրենց ուժով և՛ բնավորությամբ: Ծնողների և երկվորյակների միջև հակասության գիծը երևում է նրանց հոր կամ հայրացույի արարքներում, որը տարբեր պատճառներով կամենում է սպանել եղբայրներին, սակայն վերջիններս ըմբոստանալով՝ սպանում են հորը, փախչում են հայրենիքից ու ապաստանում օտար երկրներ:

Հիմնականում Մոկաց փոփոխականներում երկվորյակների միջև վեճ է ծագում օտար երկրի արքայադստեր ուղարկած նամակի պատճառով: Եղբայրները հաշտվում են իրենց մոր՝ Ծովինարի միջամտությամբ, իսկ երբեմն էլ հաշտության միջնորդ է դառնում քահանան:

Գրեթե բոլոր պատումներում երկվորյակ հերոսներն օժտված են յուրատիպ հատկանիշներով.

ա) Վայելում են աստվածային հովանավորություն (ինչպես իրենց միջազգային զուգորդները, հատկապես Աշվիններն ու Դիոսկուրները):

բ) Հիմնականում երկու տիպաբանական խմբերում (Մոկաց, Մասնա) երկվորյակներն օժտված են ամպրոպային հերոսների հատկանիշներով. կռվում են վի-

շապների դեմ, հաղթում, ազատագրում ջրերը և հատկապես այդ ջրերը խորհրդանշող կույսերին, վերջիններիս հետ ամուսնանում են, մի գիծ, որ յուրահատուկ է ամպրոպային հերոսներին:

գ) Երկվորյակների տոտեմիստական ծագման հնագույն ընկալումները ևս դրսևորված են «Մասնա ծոեր» հերոսավեպում, որտեղ շեշտված է հատկապես նրանց ձիային նախասկիզբը (ձիերի ձեռք բերելը, ձիու կճղակից գոյացած ջրից հղիանալը և այլն)՝ ի տարբերություն մեր մյուս վիպական երկվորյակների՝ Երվանդի և Երվազի, որոնց կապը դրսևորված է մյուս տոտեմիստական նախնու՝ ցլի հետ:

դ) Երեք տիպաբանական խմբի փոփոխակներում էլ իրենց միջազգային շատ արյունակիցների նման նրանք հանդես են գալիս իբրև սրբազան նախնիներ՝ դառնալով վիպականացված մշակութաստեղծ հերոսներ, որոնք հիմնադրում են Մասնա բերդը, քաղաքը, իշխանությունն ու դուրսագնական տոհմը:

Որոշ վերապահումներով Երկվորյակների առասպելի ինքնատիպ դրսևորումներ են ի հայտ գալիս նաև հերոսավեպի երրորդ վիպաձյուղում՝ Դավթի և իր խորթ եղբոր՝ Մսրա Մելիքի կերպարներում, որոնց հակադրությունն ու անզիջում պայքարը տոգորված է Մսրր-Մասուն թշնամական երկրների և էթնիկական տարբեր խմբերի հակադրության գաղափարով:

Այսպես՝ Երկվորյակների հնագույն առասպելը տարբեր դարաշրջաններից վկայված հայոց վիպական հուշարձաններում ունի հորինվածքային կայուն կառուցվածք, որով պայմանավորված են տվյալ հուշարձանների վիպական իրադարձությունների հետագա ընթացքն ու զարգացումը: Բացի իր կառուցվածքային տվյալ հատկանիշից երկվորյակային առասպելների առկայությունը վիպական տարբեր հուշարձաններում մատնանշում է դրանց հնադարյան առասպելաբանական մտածողության՝ միասնական կաղապարներով կերտված լինելու իրողությունը:

ИСХОДНАЯ ЦЕННОСТЬ МИФА О БЛИЗНЕЦАХ В КОМПОЗИЦИИ АРМЯНСКИХ ЭПИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ

ЛУСИНЕ КРЕДЖЯН

Р е з ю м е

Изучая общие мотивы близнецных мифов, становится очевидным, что вышеупомянутый миф своими различными слоями является прецедентом всех существенных проявлений армянской эпической традиции, тем самым эти мифы выступают в качестве исходных сюжетов древнеармянских эпических памятников (Випасанк, Персидская война,

Таронская война, Сасна Црер). Во всех наших древних эпосах близнечные сказания являются начальными элементами для всех эпических памятников.

INITIAL SIGNIFICANCE OF THE MYTH OF TWINS IN THE COMPOSITION OF ARMENIAN
EPIC MONUMENTS

LOUSINE GHREJYAN

S u m m a r y

Watching general motives of the twins' myths, it becomes obvious that the above-mentioned myth with its different layers becomes the beginning of the Armenian epic tradition. And just because of it those myths are the starting plots of the ancient Armenian epic monuments ("Vipasanq", "The Persian War", "The Taron War", "Sasna Tsrer"). In all our ancient epics the twins' talks are becoming the starting point for different epic monuments.